

stična misel ostala v teoriji jugoslovanskih marksistov materialistična in dialektična, ker se je neprestano preverjala v praksi in se iz prakse bogatila, je dosegla v nekaj letih takšne praktične in teoretične rezultate.

Razdobje birokratske ere v Sovjetski zvezi gre, kot vsi znaki kažejo, h kraju. Nobenega dvoma ni, da je revolucionarna borba jugoslovanskih marksistov in teoretična moč in prepričevalnost njihovih kritik in analiz pospešila proces razpadanja sistema, ki ga je zgradil Stalin, in okrepila tiste elemente, ki so pripravljeni kreniti po progresivni in socialistični poti. Zato kljub temu, da predstavlja razdobje sovjetskega pritiska na Jugoslavijo in na jugoslovanski socializem danes že zgodovino, ni aktualnost kritik in analiz, ki so jih v tem času dajali jugoslovanski marksisti, nič manjša kot takrat.

V. V.

ROD ZA MEJO

(Ob novi knjigi o Beneški Sloveniji)

Albert Rejec

Usoda obrobni pokrajin ni nikjer lahka, še manj pri nas Slovencih, ko je vseh nas, po zemeljski površini in številu, komaj za dobro povprečno pokrajino velikih narodov. Še teže pa je bilo dvema slovenskima obrobni pokrajinama: Prekmurju in Beneški Sloveniji, ki sta živeli izven političnega in upravnega vzorca, ki so ga ostali Sloveniji vtisnila stoletja dunajskega cislitanskega habsburškega upravljanja. Sedemtrideset let ni več meja na Muri in vendar se vsem tisočem Prekmurcev, ki delajo povsod po osrednjih krajih Slovenije, pozna, da so v Panoniji živeli skozi stoletja življenje, ki mu je drugačno pot nakazala krona Sv. Štefana. Ali bi bilo čudno, da se ne bi tudi beneškim Slovencem poznalo sožitje z južnim latinskim narodom?

Starejši rod, ki je vzrasel v avstrijskih časih pred prvo svetovno vojno, je dobro poznal drobne, suhe, živčne postave živahnih beneških Slovencev, ki so preplavljali slovenske pokrajine v iskanju skromnih in podrejenih služb. Večina jih je bila iz ene same izmed številnih dolin Beneške Slovenije, iz Rezije, ki so kot brusači in loncevezi prišli s svojimi ročnimi vozički do sleherne slovenske vasice. Po letu 1918 je karakteristična figura beneškega Slovenca, večnega vandrovc na slovenskih cestah, skoraj popolnoma izginila iz naših krajev, ker so se v podonavskem gospodarskem prostoru popolnoma spremenile gospodarske prilike, tako da so beneški Slovenci ubrali druge poti k vsakdanjemu kruhu, na zapad v Belgijo in Francijo, kjer so se srečali v rudnikih s proletariziranimi Slovenci s Štajerske in Kranjske. Avtarhično samoljubje Mussolinijevega režima jim je zaprlo kasneje tudi ta pota; smeli so odhajati na delo v kratkotrajni imperij okupirane Etiopije.

Beneških Slovencev ni bilo več v Slovenijo, še vesti o njih so postajale redkeje, ker so bili le del 650.000 Slovencev in Hrvatov pod Italijo. Zanimivo je, da samega fašističnega pritiska beneški Slovenci niso tako občutili kot narodno in razredno zavedni Slovenci v Slov. Primorju. Saj so razne italijanske vlade od leta 1866 naprej, ko je bila Beneška Slovenija priključena k Italiji, pustile beneške Slovence brez slehernih narodnih in gospodarskih pravic. Medtem je imela osrednja Slovenija svoj narodni prepород z vso patetiko

narodnih taborov in delno brezplodnostjo narodne sloge. Vse to so beneški Slovenci zamudili in zato čedalje bolj zaostajali. Fašizem je mogel prizadeti globoko konservativno katoliško prebivalstvo Beneške Slovenije predvsem s tem, da je leta 1935 izgnal iz vseh cerkva slovenski jezik in uničeval redke slovenske nabožne knjige s srdom deželnega poglavarja nasproti heretičnim knjigam. Krivico narodnega zapostavljanja zmeraj huje občuti zavedni del naroda od nezavednega, in tako so beneški Slovenci prenašali pod fašizmom težko breme fašistične diktature le glede politične brezpravnosti in gospodarske golote, ne pa glede narodnega zapostavljanja, ker so to opravile že prejšnje vlade.

Ko je odjeknil v njihovih razritih grapah klic za narodnoosvobodilno borbo, so imeli beneški Slovenci za seboj ne samo nad sedemdeset let centralistične vlade *Združene Italije*, temveč tudi *pol stoletja lombardsko-beneške kraljevine* pod avstrijskim cesarstvom, ki tudi ni pustila, niti v času Bleiweisovih »Novic«, nobene še tako skromne knjige v Beneško Slovenijo. Pravi čudež je, da ni to najzapadnejše slovenstvo, skozi stoletja na zvesti straži Beneški republiki, usahnilo v viharju nastajajočih narodnih borb. In vendar so prve slovenske partizanske patrolje zanetile kljub neugodnim vojnim razmeram pravi zanos prvega narodnega prebujenja med beneškimi Slovenci.

Vsa Italija je čakala na popoln zlom fašističnega državnega in vojaškega aparata dne 8. septembra 1943, da je začela svoje široko gibanje odpora, v Beneški Sloveniji pa so se potikale partizanske patrolje že ob koncu leta 1942: v letu 1943 pa je bilo slovenskih partizanov iz Beneške Slovenije že nekaj stotin. Sedanje italijanske koalicijske demokratične vlade se ne sramujejo dovoliti po enajstih letih skupnih bojev za osvoboditev, da obtožnica videmskega državnega pravdnika obtožuje leta 1955 med drugim te uboge slovenske partizane iz Beneške Slovenije kaznivega dejanja, da so odprli nekoliko slovenskih šol in postavili nekoliko slovenskih učiteljev.

Kako je teklo življenje v povojnih letih, je glavna tema nove knjige o Beneški Sloveniji, ki jo je napisal beneški Slovenec H. Špekonja. Zanimivo je, da je tudi prvo knjigo o tej deželi napisal beneški Slovenec, in sicer Carlo Podrecca, že poitalijančeni intelektualec, ki pa je iskal objektivno resnico o svoji deželi. Ta najnovejša knjiga o Beneški Sloveniji je dokument že po svojih bibliografskih pomanjkljivostih, ker ne navaja ne leta in ne kraja izdaje. Temu se ni čuditi, ker je avtor doma v Beneški Sloveniji, in ker je knjigo napisal H. Špekonja, učitelj, ki je moral iti učiteljevat izven meja svoje domovine, na Tržaško, da bi lahko učil v slovenskem jeziku. Knjiga ne prinaša veliko novega poznavalcu dosedanje literature o Beneški Sloveniji, zlasti ne materiala, ki že ne bi bil priobčen v treh temeljnih delih o Beneški Sloveniji (Carlo Podrecca: *Slavia Italiana*. Čedad 1884. — Simon Rutar: *Beneška Slovenija*. Ljubljana 1899. — D. Feigel in V. Nanut: *Beneška Slovenija*. Gorica 1950). Pomembna in nova so v knjigi tista poglavja, ki govore o razmerah med drugo svetovno vojno, o sedanjem raznarodovanju in o narodnostnih ter verskih razmerah po letu 1945. Kdor bi zgodovine Beneške Slovenije ne poznal, posebno zadnjih sto let, bi moral gledati pesimistično na njeno prihodnost zaradi vsega tistega, kar se v teh slovenskih vaseh počenja z ljudstvom, da bi se izpulila tudi najmanjša bilka slovenskega jezika. Nad pet tisoč je slovenskih osnovnošolskih učencev v Beneški Sloveniji, katerim je

strogo prepovedano spregovoriti tudi najmanjšo slovensko besedico v šoli. To ni nič novega in se dela to v Beneški Sloveniji sistematično že skoro devetdeset let. Novo je le to, da so bile poprej šolske učilnice po raznih kmečkih hišah, in da bo sedaj molela v vsaki vasi iznad starodavnih streh in na pol podrtih hiš nova šolska zgradba. Beneška Slovenija bo kmalu prednjačila s sem italijanskim pokrajinam s svojimi na gosto posejanimi novimi šolskimi bunkerji za italijanizacijo. Osnovnim šolam ob strani stoji okoli 60 otroških vrtcev, ki zajemajo otroke že od 3. do 6. leta. Čemu ti vrtci, pove dovolj zgovorno dejstvo, da je otroški vrtec silna redkost v italijanskem podeželju ter da so v Italiji odprti vrtci samo po mestih severne in srednje Italije in le redkokje v južni Italiji.

Spekonjeva knjiga ni izšla iz nekih laičnih krogov ali pa naprednih socialističnih vrst, temveč je zagledala beli dan po zaslugi ljudi, ki jim je stara katoliška tradicija Beneške Slovenije najbolj pri srcu. Zategadelj tehtajo teže njene trpke ugotovitve glede postopanja najvišjih cerkvenih krogov v Rimu s slovenščino v cerkvi. Sedanji nadškof Nogara je že pod fašizmom l. 1935 še poostreval sleherno fašistično odredbo proti slovenščini v cerkvi, v povojnih letih pa ni prav nič skrival, kako ga nacionalistična miselnost navaja k neprestanim sovražnim izbruhom proti slovenščini: ne trpi slovenskega petja, ne trpi slovenskih pozdravov in odriva iz videmskega semenišča slovenske semeniščnike. V slovenskih krajih nastavlja furlanske in italijanske duhovnike, ki so sovražni Slovincem in ne trpijo ter se nočejo učiti slovenščine. Komaj petina duhovnikov je še slovenske narodnosti in še ti so preplašeni, in le redki med njimi si upajo uporabljati slovenščino v liturgičnih obredih. Pri konservativnem in zaostalem prebivalstvu Beneške Slovenije drži le še v majhni meri stara avstrijska modrost, da so hranili slovensko besedo slovenski duhovniki. Učiteljev iz slovenskih vasi Beneške Slovenije je vse polno, toda vsi so študirali v raznarodovalnem italijanskem učiteljišču v Špetru ob Nadiži. Ti učitelji še znajo svoje slovensko narečje, pa ga nikakor ne smejo uporabljati v šoli. Italijansko učiteljišče v Špetru že deluje nad sedemdeset let in se zato ni čuditi, da se je nabralo vse polno brezposelnih učiteljev ali pa, da nekateri gredo z učiteljsko diplomom med sezonske delavce v Belgijo in Francijo. Eno izmed najpomembnejših vlog imajo občinski tajniki in uradniki, ki imajo popolnoma v rokah slovenske župane, odbornike in svetovalce, ki znajo le nekoliko ustne italijanščine. Komunalno uradništvo je v rokah videmskih nacionalističnih krogov, ki izrabljajo na demokrščanskih volilnih listah izbrane občinske zastopnike za slepo podpisovanje resolucij proti slovenskim šolam in proti sleherni slovenski narodni zahtevi. Redki intelektualci, ki so se izšolali na italijanskih univerzah, se izgube v službah po italijanskih mestih.

Slovenstvo v Beneški Sloveniji se je ohranilo kljub stoletnemu načrtnemu poitalijančevanju s šolami, in v zadnjih desetletjih tudi z italijanskimi duhovniki, predvsem zaradi siromaštva njene zemlje. V Beneški Sloveniji ni nobenih rudnin, gozdovi so že davno oguljeni in taki siromašni hribovski kraji, kot so tu, se tudi v vsej Italiji z vznemirjajočo hitrostjo razljudujejo, tako da ni ničesar, kar bi privleklo v deželo tuje naseljence. Beneška Slovenija nima nobenih tujih jezikovnih oaz, je naseljena samo s starim slovenskim prebivalstvom in še zmeraj sega skoro povsod do starega langobardskega limesa.

Čudne metamorfoze se dogajajo v življenju s temi slovenskimi ljudmi: rode se in žive prva leta kot Slovenci, nato jih vtaknejo v italijanske otroške vrte in osnovne šole ter govore italijanski v dobi šolskih klopi, po končani šoli jih spet obdaja domače slovensko narečje in se nato zabubijo v svoje slovenstvo do smrti. Beneški Slovenci nimajo polovinarskih in kolonskih odnosov, kot so v veljavi v vsej Italiji, in še v tistem delu slovenskih Brd, ki spadajo pod Italijo. Vsi so majhni samostojni posestniki, ki morejo živeti od svoje zemlje le dva, tri mesece v letu, za ostale mesece pa morajo poiskati nadomestilo v sezonskem delu po francoskih in belgijskih rudnikih. Iz krvavih rudarskih prihrankov kupujejo v obrobni furlanski nižini kmetska posestva, ker ne marajo stopiti v podrejene odnose kmetijskih najemnikov. Nad dva tisoč beneških Slovencev živi v diaspori v sosednjih furlanskih krajih ter v mestih Videm in Čedad; tu se seveda že v drugi generaciji utope v furlanskem okolju.

Kjer v izpostavljenem delu naroda ali pa v obkroženi narodni manjšini ni bilo mogoče zaradi represij večinskega naroda ustvariti nobenih kulturnih, gospodarskih in političnih organizacij v zgodnjih časih formiranja moderne razčlenjene družbe, so prevzele vodstvo vsega javnega dela močne osebnosti iz duhovniških ali pa drugih intelektualnih vrst. V Beneški Sloveniji, kjer je bil ves razvoj zaradi izredno težkih političnih prilik precej v zastoju glede na ostalo Slovenijo, je opravljal javno delo za vso Beneško Slovenijo Ivan Trinko. Po svoji izobrazbi in po blagodejnem vplivu goriških Slovencev je Trinko daleč prekašal sočasnega voditelja prekmurskih Slovencev Jozefa Klekla. Trinko ni obtičal v zankah pokrajinskega kampanilizma ter je uporabljal zmeraj književno slovenščino v svojem skromnem literarnem delovanju. Kljub polstoletni osamljenosti v furlanskem Vidmu ni izgubil čuta za povezanost s slovenskim narodom pred prvo in drugo vojno. Že v globoki starosti je v drugi svetovni vojni in kasneje v pogajanjih, ki so sledila za to našo najzahodnejšo zemljo, pokazal visok čut politične odgovornosti. Še več, v svojih osebnih zvezah z znanstveniki raznih slovanskih narodov je bil podoben v resnem znanstvenem delu in tudi v iluzijah zgodnjim voditeljem Slovenske Koroške. Prav v najnovejši knjigi »Rod za mejo« so nanizane zadnje izpovedi, zadnja razočaranja zmeraj razočaranega Ivana Trinka glede odpora videmske kurije proti slovenščini v cerkvi in glede varljivih obljub italijanskih oblastnikov v Vidmu, ki so bili v zbežanosti italijanskega vojaškega poraza ter zaradi zmage načel o samoopredelitvi narodov pri zmagovalnih zaveznikih pripravljene na vse mogoče avtonomistične recepte in na začasno popuščanje na kulturnem področju. Toda Trinko je moral tudi to doživeti, da se je v Beneški Sloveniji po sklenitvi mirovne pogodbe vse povrnilo na staro, na predfašistično in deloma na samo fašistično dobo ter da so spet postavili zapaha na etniški furlansko-slovenski meji.

Beneški Slovenci niso nikdar hoteli biti nekaj drugega kot Slovenci in sami sebe imenujejo »Slovinci« ali pa »Slovenj«. Doslej se še ni posrečilo italijanskim videmskim nacionalistom, da bi priklicali na politično polje neko novo narodnostno mešanico, neko italijansko inačico »vindišarjev«. Za Beneške republike so imenovali skozi stoletja njihovo deželo »Schiavonia Veneta«, kot je bilo za Benetke in Rim vse Schiavonia na vzhodni obali Jadranskega morja: Carlo Podrecca je dal veljavo imenu »Slavia italiana«, sramežljivo se še v

novejših časih pojavlja »Slavia Veneta«, najpogosteje pa potrebe italijanskega nacionalizma, opisno in v očitni zadregi, imenujejo sedaj Beneško Slovenijo kot »Valli italianissime del Natison«. Po skoraj stoletni jezikovni pravdi, po vseh zmotah Baudouina de Courtenaya in Sreznoveškega pleteničijo italijanski resni publicisti in bolj žlobudravi novinarji o paleoslovanskem značaju narečja beneških Slovencev. Italijanska slavistika se zadovoljuje s svojo skromno vlogo koristnega informatorja o literarnih delih slovanskih narodov in že desetletja molči o narečju beneških Slovencev. Nihče pa noče priznati resnice, ki jo je točno formuliral Ramovš glede karakterizacije slovenskega narečja v Reziji in glede slovenskih narečij v Beneški Sloveniji, po njegovi »Dialektološki karti slovenskega jezika«.

Določbe italijanske ustave so ostale zaenkrat le deklarativnega značaja in nihče ne misli izvajati njenih načel glede zaščite slovenske narodne manjšine v Beneški Sloveniji, ki je, po njihovo, vendar »italianissima«, daljnjege slovanskega pokolenja. Mirovna pogodba s svojo določbo o enakopravnosti narodnih manjšin je v diplomatskem svetu le orumenela listina glede na revizijske uspehe, ki jih je Italija dosegla v zahodnem svetu.

Ustava italijanske republike predvideva avtonomijo dežele Furlanija-Juljska krajina. V italijanskem parlamentu so se začele prve praske furlanskih parlamentarcev za premoč v novi avtonomni deželi s specialnim statutom proti sosednjim Goričanom in Tržačanom. Nobena slovenska pokrajina ni imela tolikšne upravne in sodne avtonomije skozi stoletja s svojimi soseskami in dvema županijama kot prav Beneška Slovenija. S propadom Beneške republike je bil tudi konec avtonomije v Beneški Sloveniji. Predolgo je že, odkar je bila ukinjena avtonomija Beneške Slovenije, da bi v ljudeh še tlele težnje po stari avtonomiji Beneške republike, pač pa je beneškim Slovincem skupen s Furlani odpor proti rimskemu centralizmu in proti poplavi uradništva z juga, ter si zato žele posebno deželno avtonomijo, ki naj bi sprostila domačo gospodarsko iniciativnost. Izkušnja z volitvami v občine in v dosedanji pokrajinski svet s smešno majhnim delokrogom narekujejo beneškim Slovincem socialistično gledanje na novo pokrajinsko in deželno avtonomijo. Že doslej so morali beneški Slovenci voliti kot svoja zastopnika v pokrajinski svet dva upokojena častnika: enega generala in enega polkovnika. Prvi načrt statuta, ki se je pojavil glede avtonomije dežele in ki ga je sestavil bivši italijanski politični svetovalec pri Zavezniški vojaški upravi, Diego De Castro, postavlja take volilne količnike, da bi bili beneški Slovenci brez svojih zastopnikov v deželnem zboru. Ali se bodo italijanske stranke in italijanska vlada dvignile do spoznanja, da je treba pri določevanju volilnih okrožij upoštevati etniški značaj prebivalstva in da zahteva prava demokracija in enakopravnost sodelovanje in soodločanje slovenske etniške skupine pri sestavi deželnega statuta?

Proti beneškim Slovincem se v povojnih letih vali ogromna veleofenziva italijanskega šolstva z modernimi osnovnimi šolami in otroškimi vrtci v vsaki vasi. Uprave vseh italijanskih listov v Vidmu pošiljajo brezplačno svoje liste v Beneško Slovenijo. Vrata vseh državnih srednješolskih zavodov v Furlaniji so odprta za brezplačno šolanje vseh dijakov iz Beneške Slovenije. Ali bo ta kulturni valjar pomendral edina še obstoječa žarišča slovenskih narečij po družinah, ko jih je bil že iztislil iz šol in cerkva? Čudovito žilavost in od-

pornost so pokazale razne narodnostne skupine v Belgiji, Franciji in tudi pri nas v Jugoslaviji, ki so se prebudile kasno, šele v zadnjih desetletjih tega stoletja in ki jih je kratkovidna politična preračunljivost hotela pustiti v podrejenosti nekega nedognanega narečja. Pri beneških Slovencih so vsi znaki, da so se prebudili in zavedli svojega slovenstva. Nujno prihaja med njimi do bojov med pristaši sleherne vladne grupacije in katerihkoli tujih public o italijanstvu njihove dežele ter med narodno prebujajočimi se ljudskimi množicami. Vse te borbe so sekundarnega značaja. Ni namreč znan primer, da bi mogla katera koli sila zaustaviti prebujenje kakega naroda.

RAZGLEDI

GUSTAV KRKLEC

Božidar Borko

Ko je Gustav Krklec pred dobrimi petintridesetimi leti izdal prvo knjigo svoje poezije (Lirika), je bilo čutiti v njegovih stihih, polnih trepetavega bleska in mladostne opojnosti, obet pesnika, ki ne bo ostal samo pri prvi knjigi. Njegovi pesniški začetki segajo v vojna leta, ko se je oglašal na straneh »Književnega juga« in v stolpcih raznih listov. V letih med dvema vojnama pa so si sledile zbirke, katerih vsaka označuje razpon njegovega ustvarjalnega nemira in čedalje večje zgoščevanje pesniškega izraza. Srebrna cesta, Nove pjesme, Ljubav ptica, Izlet v nebo, Tamnica vremena, Darovi za Bezimenu — te zbirke so s formalne in vsebinske plati samo sledovi notranjega razvoja umetniške osebnosti, ki se oblikuje v kontrapunktnem prepletanju raznih stilnih in miselnih protislovij ter dosega v novih zbirkah po l. 1945 umerjen in kar se da objektiven izraz lastnih življenjskih izkušenj in tu gorjupe, tam veličastne izkušnosti pesnikove generacije. Tako je poezija Gustava Krkleca, izprva še čisto osebna in brezbrežno subjektivna, skrajna veja hrvaške Moderne, cepljena z nemškimi ekspresionizmom, dobila z leti žlahtno težo tiste poezije, ki je v nekem smislu ne le značilna, marveč tudi reprezentativna za svojo dobo, kakor sploh sleherna pristna umetnost.

V zvezi s petintridesetletnico svojega slovstvenega dela je Gustav Krklec izdal letos dve knjigi, ki označujeta dvoje polut njegove ustvarjalnosti: zbirko izbranih pesmi »Žubor života« (Beograd, Prosveta, 272 str., 8°) in izbor esejev, feljtonov in člankov »Lica i krajolici« (Zagreb, Zora, 256 str., 8°). Obe sta enako značilni, ker dajeta nekak prerez Krklečeve ustvarjalnosti, čeprav so razvojne plasti v zbirki vezane besede časovno globlje, kot so mogle biti iz vnanjih razlogov v knjigi proze. Sicer pa je tudi pred tema knjigama dovolj jasno, da je težišče Krklečevega slovstvenega pomena v poeziji, ne pa v feljtonistično-esejski prozi, ki ima pri njem samo spremljevalno funkcijo, dasi je tudi ta na precej visoki ravni. »Žubor života« je že drugi izbor Krklečeve poezije in ob tej knjigi je treba kronistično zapisati, da je izšla v cirilici, menda prva izmed številnih knjig avtorja, ki ga štejejo med predstavnike